

Nilufar RAJABOVA,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

O'zbekiston Milliy universiteti tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) O.Radjabov taqrizi asosida

CREATION OF KHOREZMIAN SAINTS UNDER THE VIEWS OF ALISHER NAVOI

Annotation

The article depicts about the role of Alisher Navoi's creativity in the study of the pilgrimages of Khorezm region as an educational tool. In particular, in the lessons of the "History of Uzbek classical literature" in higher educational institutions, it is confirmed by the facts that important to educate in the spirit of patriotism

Key words: Education, pilgrimage, guardians, tazkirah, spiritual education.

ТВОРЧЕСТВО ХОРЕЗМСКИХ СВЯТЫХ ВО ВЗГЛЯДАХ АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация

В статье рассматривается роль творчества Алишера Навои в изучении святых Хорезмской области как образовательного пособия. В частности, на уроках «Истории узбекской классической литературы» в высших учебных заведениях подтверждается фактами, что очень важно воспитывать в духе патриотизма и информация об этом очень важна для воспитания молодежи в духе патриотизма.

Ключевые слова: Образование, паломничество, хранители, таджика, духовное образование.

XORAZMLIK VALIYLAR IJODI ALISHER NAVOIY NIGOHIDA

Annotatsiya

Maqolada Xorazm viloyati ziyortagohlarini ta'lim-tarbiya vositasi sifatida o'rganish asnosida Alisher Navoiy ijodining o'rni masalasi yoritilgan. Xususan, oliy maktablardagi "O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi" darslarida bu haqdagi ma'lumotlar yoshlarni vatandarparvarlik ruhida tarbiyalashda juda muhimligi faktlar bilan asoslanilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya, ziyoratgoh, valiylar, tazkira, ruhiy tarbiya.

Kirish. Vohamizdagi ziyoratgohlarni o'rganish asnosida ularning ma'naviyat va madaniyatimiz tarixi, jahon ma'rifiy hayotida tutgan o'rini ham bilib borish imkoniyati kengaydi. Masalan, oliy maktablardagi "O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi" darslari bu borada nihoyatda katta ahamiyatga ega. Quyida Alisher Navoiy ijodi va Xorazm vohasidan yetishib chiqqan valiylarning ayrimlari hayoti va ijodi misolida fikrimizni ma'lum ma'noda asoslashga harakat qilamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Alisher Navoiyning 750 dan ortiq aziz-avliyolar yodi zikr etilgan "Nasoyim ul-muhabbat" asarida eng ko'p o'rin (hajman) Shayx Najmiddin Kubroga ajratilgan e'tiborga loyiq. Shuningdek, Navoiy tazkiralarda Pahlavon Mahmud, Shayx Husayn Xorazmiy, Xoja Abulvafoyi Xorazmiy, Shayx Alouddin Xorazmiy, Hubbi Xo'ja, Shayx Abulhasan Ishqiy, Muqriy Mahmud kabi vatandoshlarimiz alohida ehtirom bilan tilga olingani bejiz emas. Bu kabi ulug' azizlar ayollar orasidan ham yetishib chiqqan. Yuqorida qayd etilgan 750 ortiq aziz-avliyoning 33 nafari ayollar bo'lgan. Shulardan Imra'atun Xorazmiya bizning voha vakilasidir [1].

Alisher Navoiyning Xoja Abulvafo Xorazmiyga e'tibori alohida ekani ham ko'zga tashlanadi. Alisher Navoiy Xoja Abulvafoyi Xorazmiyning "Nasoyim ul-muhabbat"da asarning muhim bir qismi – avliyolar odobi, axloqi, boshqacha aytganda ularning kamolot sirlari haqida so'z ketganda ham zikr etadi. Navoiy nazdida "Ul adabdurki, yaxshiyu yomong'a va ulug'u kichikka bajo keltirurlar. Andoqki, borcha xaloyiqdin o'zlarin kichik va kamroq tutorlar va barchag'a xizmat huzurida bo'lurlar". Misol tariqasida sallasini o'g'ri urgan Xoja Abulvafoyi Xorazmiy hikoyati keltiriladi [1]. Xorazmliklar "Yer farishtasi" deb e'zozlagan ushbu aziz inson haqida Alisher Navoiy "Majolis un-nafoyis" asarida ham ma'lumot beradi, "Xoja avsofini har kishi bitar bo'lsa, alohida

bir kitob bitmak kerak" – deya ta'kidlaydi [3]. Hazrat Alisher Navoiy "alohida kitob bitmak kerak" deya ta'kidlagan Xoja Abulvafoyi Xorazmiy ijodining asosiy qismini ruboiylar tashkil qiladi. Uning 188 sahifadan iborat "Ruboiyoti Xoja Abulvafoyi Xorazmiy – Piri farishta" nomli kitobi 2017-yilda Sayyid Ahmad Behishti Sheroziy tashih va sharhi bilan Eronda "Ravzana" nashriyotida bosilib chiqqan.

Abulvafoyi Xorazmiy haqida 1851-yilda Xorazmga Eron shohi elchisi sifatida tashrif buyurgan, Ogahiy tomonidan "Ravzatu-s-safoyi Nosiriy" asari tarjima qilingan Rizoqulixon Hidoyat (1800 – 1871) "Tarzikeyi riyozu-l-orifin" asarining birinchi ravzasi 15-bo'limida quyidagilarni yozadi: "Xorazmning ulug' shayxlaridan. Xorazm xalqi uning go'zal xulqi bois Yer yuzining farishtasi der edilar. U zot ilmi u amal va maqtoqli sifatlarini o'zida jamlagan edi. Uni bir necha vosita bilan Shayx Najmiddin Kubroga murib bo'lmish Shayx Abulfath tarbiya qilganlar. "Masnaviyi ma'naviy" muallifi Mavlaviy nomi ila mashhur janob Jaloliddin Muhammad Rumiy u zotning zuhuridan xabar bermishlar. "Masnaviy"ning sharhi bo'lmish "Javohiru-l-asror" asari muallifi Husayn bin Hasan Xorazmiy ularning muridlaridir. "Kanzu-l-javohir" (Gavharlar xazinasi) asari shayx qalamiga mansubdir. Vafoti 735-hijriyda [4]" (Iqtisbos asliyatdan tarjima qilindi)

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning uslubiy asosini obyektivlik va tarixiylik prinsipi tashkil etadi. Shuningdek, maqoladagi ma'lumotlarni tahlil etishda statistik usuldan ham foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Alisher Navoiyning har ikkala asarda zikr etilgan yurtdoshlarimizdan biri Shayx Husayn Xorazmiy bo'lib, o'zbek filologiyasida uning hayoti va ijodi hali alohida o'rganilmagan. Vaholanki, Husayn Xorazmiyning hayoti va ijodi haqida uning o'z o'g'li va shogirdi Sharafuddin Husayn Xorazmiyning "Jodat ul-oshiqin" ("Oshiqlar uchun

keng yo'l") asari mavjud. I.Bekchon bu asarning bir nusxasi Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida mavjudligi haqida xabar beradi [12]. Asarning nomi ayni paytda uning ta'rixi ham hisoblanadi. Mazkur asarning katta bir qismi Rasuli Ja'fariyon so'z boshisi bilan "Payomi bahoriston" jurnalida bosilib chiqqan [6]. Maqolaning birinchi qismi muallifning otasi Husayn Xorazmiy tarjimai holiga bag'ishlangan bo'lib, ayrim adabiyotlardagi chalkash masala – Tojiddin Husayn Xorazmiy va Kamoliddin Husayn Xorazmiy bir shaxs emasligi haqida xulosa berilgan. bu haqda M.Hasaniy ham mufasssal ma'lumot beradi [8].

Shu munosabat bilan aytib o'tishimiz lozimki, Husayn Xorazmiy ig'tishoshiya tariqatining oxirgi piridir. U haqida mo'tabar manbalardan biri Kamoliddin Mahmud G'ijdivoniyning "Miftoh ut-tolibin" asaridir. "Miftoh ut-tolibin" Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan tarjima qilingan asarlardan biri bo'lib, F.G'anixo'jayev tomonidan tuzilgan "Ogahiy asarlari tavsifi (Katalog)"da uning muallifi Joniy Mahmud Ali ibn Imodiddin G'ijdivoniy deb ko'rsatilgan [7]. Demak, ushbu asar tarjimasiga qo'l urgani bejiz emas. Asarning Ogahiy tomonidan qilingan tarjimasining yagona nusxasi Toshkentda saqlanadi. Joniy Mahmud G'ijdivoniy qalamiga mansub "Miftohu-tolibin" asari Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan tarjima qilingan [9]. Mahmud G'ijdivoniyning (XVI asr) "Miftohu-tolibin" (Toliblar kaliti) asari Kamoliddin Husayn Xorazmiy (1466-1551) hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan. Muallifning to'liq nomi Joni Mahmud ibn Shayx Ali ibn Imomiddin al-G'ijdivoniy bo'lib, buxorolik sayyoh va tarixchi olim. U ustozlari – Shayx Hoji Muhammad al-Xabushoniy va Shayx Kamoliddin Husayn Xorazmiy sayohatlarida qatnashgan, ba'zan o'zi ham sayohatlar qilgan. Ushbu sayohatlar "Miftohu-tolibin" asarida ham aks etgan. Muallif o'z asarida XVI asr boshlarida Xorazm, Buxoro, Samarqand, Mashhad, Marv, Hirot shaharlari, tabiat va xo'jaligi, o'sha davrdagi tarixiy voqe'alar va ayrim shaxslar hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar keltiradi. Shunday bo'lsa ham asarning asosiy mavzusi Husayn Xorazmiyning hayoti va faoliyatidir.

Alisher Navoiy tilga olgan xorazmlik shayxlardan biri Majdiddin Bag'dodiy bo'lib, ko'pchiligimiz ushbu nufuzli shayx va shoir haqida E.E.Bertels ma'lumotlari bilan cheklanamiz [5]. E.E.Bertels turli tazkiralardan Bag'dodiy qalamiga mansub 14 ta ruboiy keltirilgan. Eron olimi Zabihulloh Safo E.Braun shayxning to'la ismi Abu Sa'id Majdiddin Sharaf ibn Muayyad Abulfath Bag'dodiy deb keltirishini qayd etib, uning asarlari haqida umumiy ma'lumotlarni beradi [10]. Olim tomonidan keltirilgan shayx qalamiga mansub ruboiylardan biri E.Bertelsda uchramaydi:

Devona naboshad on, ki az zar tarsad,
Oshiq nabuvad har, ki zi xanjar tarsad.
To chand zi sar buridanam biym kuni,
On kas, ki siri tu dorad az sar tarsad?

Tarjimai: "Oltindan qo'rqqan telba bo'lmaydi, xanjardan hadiksiragan oshiq bo'lolmas. Mening boshim ketishidan tokay qo'rqasan, Sening siringni anglagan o'z boshin g'amin ermidi?"

Alisher Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat"da tilga olgan xorazmlik valiydardan biri Hakim otadir: "Hakim ota rahimahullohu taolo oti Sulaymondur va Xoja Ahmad Yassaviy qaddasallohu sirrahuning murididir. Hamonoki bir kun Xoja tabxe buyurg'ondurlarki, mutbixe o'tun yetmaydur, deb keldandur. Alar ashobg'a degandurlarki, yozidin o'tun terib kelturung! Va ul zamon yog'in yog'adur ekandur. Ashobkim o'tun teribdurlar, alar xizmatig'a kelguncha yog'in jihatidin o'tunlar xo'l bo'lg'ondur. Hakim ato tergan o'tinlarni to'nig'a chirmab, quruq kelturgandur. Xoja Hazratlari degandurlarki, ey farzand, hakimona ish qilding va alarg'a bu laqab ondin qolg'ondur va Hakim atog'a hikmat tili go'yo

bo'lubdur. Andoqki, oning favoidi atrok orosida mashhurdur. Ul jumladin biri

Tiki turg'on butadur,
Borgonlarni yutadur.
Borg'onlar kelmas bo'ldi,
Magar manzil andadur" [12].

U.Embergenov va J.Shomurodovlar yozishicha, "Ushbu misralardan ham anglash mumkinki, Boqirg'oni she'rlarining tili sodda, ifodasi xalqona bo'lgan. Lekin bu so'fiy shoir ijodiyotinin tub mohiyatini tasavvufiy goyalar, ilohiy ishq jazbasi va yuksak so'fiyona axloq tashkil etadi" [11].

O'zbekistonda tasavvuf tarixini Yusuf Hamadoniylar hayoti va faoliyatisiz o'rganish qiyin. Yusuf Hamadoniylar haqida, birinchi navbatda, yoshlarni tarixiy o'lkashunoslikka oid ma'lumotlar bilan tanishtirish asnosida ma'lumot beriladi. S.Davletov va Z.Rajabovalar Shovot tumanida obodonlashtirilgan tarixiy turistik obyektlar qatorida "Yusuf Hamadoniylar ramziy maqbarasi"ni ham sanab o'tadilar.

Yoshlarda manbalarda Yusuf Hamadoniylar qabri Marvda ekani yozilgani holda unga atab Xorazmda maqbara bunyod etilishini tushuntirish uchun qabr va qadamjo tushunchalarini o'rtasida farqni anglatishimiz kerak. Bunday holat boshqa ba'zi aziz avliyolar qabri va qadamjolari haqida ma'lumot berilganda ham eslanadi. Masalan, Xoja Ali Romitaniyning haqiqiy qabri Xorazmdagi Toshhovuzning Ko'hna Urganchida. Romitandagi maqbarasi esa qadamjodir.

S.Sayfulloh va N.Hasanlar ilmiy faoliyati Yusuf Hamadoniylar shaxsiyatini, asarlarini o'rganishda muhim bosqich bo'ldi. Olimlar Avhaduddin Kirmoniylar "Hamadoniylar hazratlari hayotining oltin yilini irshod ishiga bag'ishladi va u zot poydevorini qo'ygan bino vafotidan keyin aslo shikast topmadi" – degan so'zlarini keltiradilar.

Yusuf Hamadoniylar "Rutbat ul-hayot" asari Eronda Muhammad Amin Riyohiy nashrga tayyorlangan. Asarni turk tiliga Najdat To'sunlar tarjima qilganlar. Yusuf Hamadoniylar bundan tashqari "Kashf", "Risola dar odobi tariqat", "Risola fi annalkavna musaxxarun lilinson", "Risola dar axloq va munjo'ot" kabi kitoblarni yozgan bo'lib, bu bebaho ma'naviy meros ichida "Kashf" asari bizgacha yetib kelmagan. Hamadoniylar risolalarining hajm jihatidan ham, mazmun jihatidan ham salmoqlisi "Rutbat ul-hayot"dir. Qolganlari kichik hajmli asarlardan iborat. "Rutbat ul-hayot" risolasi inson hayotining farqli darajalari to'g'risida savol-javob tarzida yozilgan. Shayxdan o'ndan ortiq nozik savollar so'ralgan va shayx ularga javob bergan.

Muallif bu asarida savollarga javob berishda Qur'oni karim oyatlari va hadisi sharifdan dalil keltiradi, adabiy tashbehlar, shoirona ifodalar, falsafiy xulosalardan keng foydalanadi. Maxluqot ichida insonning eng ulug' xilqat ekanini ta'kidlab, undagi hayvoniylik va insoniylik sifatlariga, belgi va xususiyatlariga to'xtaladi. Dastlabki shart sifatida nafsni jilovlashga, u bilan mujohada etishga undaydi.

Xulosa. Shu o'rinda talabalar zehniga ta'sir qiladigan vositalar biri sifatida Sulaymon Boqirg'oniylar ziyoratgohi hamda unga taalluqli ma'lumotlarni foto va animatsiya shaklida namoyish qilishdir. Bu borada U.Embergenov va J.Shomurodovlarning qayd etilgan kitobidagi fotolardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga Sulaymon Boqirg'oniylar "Oxiri zamon kitobi" 1934-yilda Tokioda eski o'zbek yozuvida nashr qilingani aytib kitobning ayrim sahifalari, xususan, titul varag'ini namoyish qilib, asli matndan parcha o'qib eshittirish talabalar zehniga o'zgacha ta'sir qiladi. Chunki katta ko'pchilikda 1934-yilda Tokioda o'zbek adibi kitobi nashr qilingani hayrat uyg'otsa, bora-bora bu hayrat faxr hissiga aylanadi.

Demakki, ziyoratgohlar haqida ma'lumotlardan ta'lim-tarbiya vositasi sifatida foydalanishda yosh cheklovlari yo'q. Aksincha, ulardan har qanday yoshdagi insonlar ruhiy

dunyosini boyitish, ularda vatanparvarlik hissini yanada mustahkamlashda foydalanish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн еттинчи том. – Тошкент: Фан, 2001. 496-б.
2. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн еттинчи том. – Тошкент: Фан, 2001. 18 – 19-б.
3. مجالس النفائس. شیر نوائی. Илмий-танкидий матний тайёрловчи Суюма Ғаниева. – Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, 1961. 9-б.
4. <https://ganjoor.net/rhedayat/riazolarefin/rowze1/sh15>
5. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: 1965. – С. 335 – 339.
6. شرف الين حسين خوارزمی. جادةالعاشقين گزترش سفر حج شيخ حسين خوارزمی. به کوشش رسول جعفریان. پیام بهارستان. پاییز ۱۳۹۰ ص ۸۸-۱۱.
7. Ғаниҳўжаев Ф. Огаҳий асарлари тавсифи (Каталог). – Тошкент: Ҳ.Сулаймонов номидаги қўлғзмалар институти. 1986. 42-43-б.
8. Ҳасаний М. Шайх Камолиддин Ҳусайн ал-Хоразмий – хоразмлик улуғ аллома // Хоразм тарихи. – Тошкент-Урганч: Navro'z. 2019. – Б. 326 – 333.
9. Муҳаммад Ризо Эрнӣзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. 10-жилд. Мифтоҳу-т-толибин (Толиблар калити). Табдил, сўзбоши, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Эркин Миркомиллов. Масъул муҳаррир Маҳмуд Ҳасаний. Такризчилар: Абдулла Ўрозбоев, Ҳилола Назирова. – Тошкент: “Sharq” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2019. 400 бет.
10. ضبيح الله صفا. تاريخ ادبيات در ايران. جلد دوم. تهران. انتشارات فردوس. ۱۳۷۳ ص ۱۰۱۵ – ۱۰۱۲.
11. Ембергенов У. Шомуродов Ж. Сулаймон Боқирғоний (Ҳаким ота) – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – Б. 6.
12. Ҳасанхожа Нисорий. Музакири аҳбоб. Форс тилидан Исмоил Бекчон таржимаси. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1993. 331.